

LA GUERRA DELS SEGADORS A LES TERRES DE L'EBRE (1640-1651)

JOAN-HILARI MUÑOZ I SEBASTIÀ

Publicat a *Recerca 6* (Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre-Consell Comarcal del Baix Ebre, 2002), pàgines 43-77.

1. INTRODUCCIÓ

La Guerra dels Segadors marcarà profundament la història de Catalunya amb una petjada que depassarà el pur marc històric i arribarà al nivell simbòlic i sentimental. Aquest fet queda demostrat amb una cançó popular inspirada en uns fets ocorreguts a l'inici del conflicte: *Els Segadors*, la qual esdevindrà l'himne nacional de Catalunya, cosa que ens pot indicar que els fets que succeïren aquells anys marcaren profundament les consciències de bona part dels habitants de Catalunya.

Pel que respecta a les Terres de l'Ebre aquest component simbòlic de la Guerra dels Segadors encara roman, per exemple, en l'escut oficial de la ciutat de Tortosa, on hi ha presents unes palmes i la llegenda de "Fidelíssima i Exemplar", atorgats ambdós elements pel rei Felip IV per premiar la fidelitat mostrada per l'oligarquia de la ciutat a aquest rei durant el conflicte bèl·lic, o en l'impuls donat a la construcció de la capella de la Cinta, a la Catedral de la mateixa ciutat.

Encabir en unes poques pàgines tots i cadascun dels esdeveniments ocorreguts aquells tretze anys de guerra pot suposar una tasca molt feixuga, però tot i així intentarem traçar una visió general dels principals fets d'aquella guerra, incidint sobretot en els aspectes més importants i en els que tingueren més repercussions per al conjunt de les Terres de l'Ebre, situades en una de les zones més exposades durant tota la guerra, ja que estaven prop de la línia fronterera amb l'Aragó i el Regne de València, que es mantingueren fidels a Felip IV i que, per tant, es convertiren en les bases per atacar la Catalunya rebel.

2. ORÍGENS DEL CONFLICTE

Com molt sovint passa, els conflictes esclaten després d'anys de tensions més o menys soterrades i la guerra dels Segadors n'és un bon exemple: les causes properes foren la política del comte-duc d'Olivares envers Catalunya, però les arrels més profundes segurament es troben en la manera com es va produir la unió matrimonial entre els hereus dels reis de Castella i Aragó. En el moment d'establir les condicions del casament, Isabel i Ferran, convingueren que cadascun aportava els seus territoris, però aquests continuarien mantenint les seves formes de govern pròpies. Aquesta manera d'entendre les relacions entre els diferents regnes peninsulars que integraven els seus dominis funcionà de forma més o menys harmoniosa durant un segle, és a dir, mentre van regnar els Reis Catòlics, durant la regència de Ferran i el regnat de l'emperador Carles I. Però amb la pujada al poder de Felip II, la

situació canvià, ja que es passà d'una relativa entesa entre la Monarquia hispànica i les institucions de govern de Catalunya a un creixent enfrontament

Les primeres corts del rei Felip III, celebrades l'any 1599, malgrat que suavitzaren una mica les friccions, començaren a delimitar ben clarament dos bàndols enfrontats: d'un costat tenim el rei, el Consell d'Aragó, el virrei i l'Audiència, i, de l'altre, els braços de les Corts, la Diputació del General i el Consell de Cent de Barcelona, cadascun amb uns plantejaments antagònics, que es manifestaran de forma més o menys evident durant el primer terç del segle XVII.

Durant el regnat d'aquest rei dos fenòmens negatius es produïren a les Terres de l'Ebre: l'expulsió dels moriscos l'any 1610 i les accions dels bandolers. Respecte al primer problema, malgrat la intercessió de Pedro Manrique, bisbe de Tortosa i virrei de Catalunya, molts moriscos de les Terres de l'Ebre, sobretot de Benissanet, Ascó, Miravet, la Vilanova de Tortosa i Tivenys, foren expulsats;¹ respecte al segon problema, només cal recordar les accions dels Clua de Corbera, que atemoriren amb les seves accions amplis territoris de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre, actuant amb el beneplàcit d'alguns destacats càrrecs de la Castellania d'Amposta.²

La situació política catalana es tornà a mostrar crítica a partir de la pujada al poder del comte duc d'Olivares, el famós *valido* del rei Felip IV, que amb la potenciació de l'anomenada "Unión de Armas", pretenia crear un exèrcit de reserva de 140.000 soldats format per efectius humans provinents de tots els territoris de la Monarquia, 16.000 dels quals havien de ser aportats per Catalunya; no cal dir que aquest projecte fou plenament rebutjat, ja que anava totalment en contra de les Constitucions catalanes.³

L'any 1635, el comte duc d'Olivares declarà la guerra a França -dins del marc del conflicte general europeu de la Guerra dels Trenta Anys- i, el 1637, obria les hostilitats a la zona del Rosselló. Així el Principat era convertit en front de guerra. Des del punt de vista català, aquest fet agreujava les relacions entre les institucions catalanes i la Monarquia, a causa de l'alt preu, fiscal i de contribució humana, que a partir d'aquell moment hagué de pagar Catalunya per al sosteniment de la política exterior bel·ligerant del govern de Felip IV.

L'intent fracassat de la presa de la fortalesa francesa de Leucata tingué unes conseqüències desastroses, ja que en revenja els francesos poc temps després assetjaren i prengueren la fortalesa de Salses, punt estratègic fonamental per al control de la plana del Rosselló. Llavors, Catalunya es veié obligada a subministrar lleves de soldats per intentar recuperar la fortalesa perduda i la campanya, que durà entre el juliol del 1639 fins al gener de 1640, va comportar la participació d'uns 13.000 soldats catalans.

Les lleves per recuperar Salses afectaren també les Terres de l'Ebre, ja que malgrat que aquesta zona es trobava força allunyada del conflicte rossellonès, també hi va enviar soldats per a intentar recuperar la plaça forta;

1 Jordi NADAL. *Bautismos, desposorios y entierros*. Barcelona: Ariel 1992, 27.

2 Xavier TORRES. *Els bandolers (s. XVI-XVII)*. Vic: Eumo Editorial 1991, 79.

3 Eva SERRA. "Resistència de Catalunya i decadència castellana: la guerra de Separació" dins *Historia de Catalunya*, vol. IV. Barcelona: Salvat Editores 1983, 78 i ss.

així, per exemple, sabem que la Castellania (actual Terra Alta) va aportar un nombrós grup de soldats, comandats pel capità gandesà Jaume Font⁴; Móra d'Ebre esmerçà en les lleves la quantitat de 800 lliures, 500 de les quals les hagué d'aconseguir mitjançant un censal venut al capítol de la Catedral de Tortosa.⁵ De la mateixa manera, hi anaren a lluitar un centenar de tortosins, enquadrats en dues companyies,⁶ i vint-i-un soldats d'Alcanar.⁷ Entre els civils mobilitzats destaca la figura de Joan de Joanies, mestre d'obres de la Catedral, per la qual cosa, el capítol de la Seu va voler eximir-lo ja que es considerava que "...aquell gaudeix de la immunitat...",⁸ encara que tot indica que no es tingué en compte la demanda del capítol, i Joanies va haver d'anar a Salses, lloc on sembla que morí.⁹

La fortalesa de Salses finalment fou recuperada, però la victòria fou pírrica, ja que la guerra i la pesta delmaren el contingent català: així, de trenta-sis soldats gandesans que anaren a lluitar només en van tornar dotze de sans, els altres van morir.

Una vegada recuperada la fortalesa, els contingents armats foren desmobilitzats, els soldats catalans tornaren a casa seva, i els terços castellans, seguint el costum de l'època, foren allotjats a la zona nord del Principat. Els civils, segons la legislació catalana, estaven obligats a donar als soldats sal, vinagre, foc, llit, taula i servei, i, al seu torn, els soldats havien de pagar la resta de les despeses. Només els nobles, eclesiàstics i ciutadans honrats estaven exempts d'aquest servei. L'elevat nombre de soldats (gairebé 10.000) i les condicions (molt més dures que la legislació catalana) imposades pels funcionaris reials en l'allotjament motivaren l'esclat en diferents punts del Principat de friccions violentes entre soldats i civils, que tingueren el seu punt màxim en la crema de les poblacions de Montiró, Riudarenes i Santa Coloma de Farners la primavera de 1640.¹⁰ Uns mesos abans, al setembre de 1638, a la vila de Corbera, els soldats també protagonitzaren diversos fets negatius envers els habitants d'aquella població (robatoris de robes i joies, atracaments a viatgers, llançament de trets al rector del Pinell, etc.).¹¹

4 Joan B. MANYÀ. *Notes d'història de Gandesa*. Tortosa: Algueró i Baiges, S.R.C. 1962, 117.

5 ACTo (=Arxiu de la Catedral de Tortosa). Fons Notarial. Pere Orient, 1; s/f. El duc de Cardona donà permís als jurats i universitat de Móra per vendre un censal de 1.000 lliures de preu, com a màxim, amb aquesta finalitat.

6 Salvador-J. ROVIRA. *Els Nobles de Tortosa (segle XVII)*. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre 1997, 37 i ss.

7 ACA (=Arxiu de la Corona d'Aragó). Consell d'Aragó. Lligall 514. Segons un memorial adreçat al Consell d'Aragó, es pagaren sis sous diaris a cadascun d'ells, el municipi es gastà un total de 1.500 lliures.

8 ACTo . Actes Capitulars 70 (30 de desembre de 1639).

9 Victòria ALMUNI i Josep LLUÍS. *Sancta Maria Dertosae. Catedral de Tortosa. Guia històrica i descriptiva*. Tortosa: Capítol Catedral Santa Maria 2000, 57.

10 Enric RIERA. "Prolegòmens de la Guerra dels Segadors a les comarques gironines. Els fets de Montiró", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Vol. 19. Figueres 1986, 132 i ss.

11 AHCB. (=Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona) Cartes Comunes Originals 1637-38, folis 178-179.

3. LA REVOLTA I CONTRAREVOLTA DE 1640 A TORTOSA¹²

La revolta pagesa contra els allotjaments es convertí en una revolta política amb l'anomenat Corpus de Sang de Barcelona, un aixecament armat de gran abast que esclatà el dia 7 de juny de 1640. Aquest incident deixà la capital de Catalunya fora del control de la Monarquia hispànica en un moment molt delicat, a causa de la guerra que es mantenia amb França. Aquest fet convertí Tortosa (llavors un actiu port fluvial, molt a la vora del port marítim dels Alfacs, i amb el pont de barques, l'únic pas estable sobre el riu Ebre entre Saragossa i el mar) en un gran magatzem al servei dels interessos del govern de Felip IV i ben aviat a la ciutat començaren a arribar diners,¹³ tropes¹⁴ i subministraments, destinats a ésser embarcats cap a Itàlia pel port dels Alfacs, per substituir el paper mantingut fins llavors pel port de Barcelona. Així, per exemple, sabem que a principis de juliol d'aquell any hi hagué dos embarcaments de soldats, un d'ells amb un miler d'efectius, ja que el sotsveguer reial, Andreu Pinyana, va anar a diferents poblacions de l'actual comarca del Montsià (la Galera, Godall, Ulldecona, Alcanar, Mas de Barberans i la Sénia) per tal de demanar reforços de gent que, a toc de sometent s'havien de dirigir a Amposta per tal de custodiar les esmentades tropes.¹⁵

Paral·lelament a aquest reforç militar, a la ciutat començaren a aparèixer fullets propagandístics on s'explicaven, de forma més o menys exagerada, tota una sèrie de barbaritats comeses pels soldats, o denunciant conjuracions per a saquejar la ciutat i matar els seus habitants. Totes aquestes pressions arribaren a un punt màxim quan, a mitjan juliol, els procuradors van rebre una carta, on s'instava a la ciutat a la rebel·lió contra les tropes, ja que hi havia fundades sospites que aquestes serien utilitzades en contra de Catalunya.

El dia 21 de juliol el Govern municipal es reuní per tractar aquest fet, i, malauradament, coincidí amb l'arribada a les portes de la ciutat d'una important quantitat de queviures per a les tropes i amb vuit càrregues de pólvora (que sembla que volgueren fer passar per blat¹⁶ o farina,¹⁷ segons les versions)

Carta dels jurats de Flix als consellers de Barcelona. 10 de setembre de 1638. Reproduïda per José SANABRE. *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras 1956, 42.

¹² Aquest apartat és bàsicament un resum del llibre de Joan-Hilari MUÑOZ i Salvador-J. ROVIRA. *Revolta i contrarevolta a Tortosa (1640)*. Tortosa: Cooperativa Gràfica Tortosense 1997.

¹³ Així, el 25 de juny d'aquell any, Andreu Pinyana, sotsveguer de Tortosa, seguint ordres de Lluís de Montsuar, governador militar de la ciutat, anà a Ulldecona "per rebre vint y sinch càrregues de moneda y portarla ab tota seguretat...". AHCTE (=Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre). Fons Manuel Beguer. Llibre del veguer, f. 3.

¹⁴ Així, per exemple, una companyia de soldats que des de l'Aragó es dirigia cap a Barcelona, quan estaven a l'alçada de Móra el dia 22 de maig, en vista que l'ambient de les poblacions per on passaven era cada vegada més hostil, decidiren canviar de ruta i anar cap a Tortosa, lloc considerat segur. Carta dels jurats de Miravet a Lluís de Montsuar, governador de Tortosa, reproduïda a DD. AA. *Memorial Histórico Español (MHE)*, vol. XX., 423-424.

¹⁵ AHCTE. Fons Manuel Beguer. Llibre del veguer, f.3v.

¹⁶ Joan BUSQUETS. *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, Vol. II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1994, 125.

amb l'ordre explícita de pujar-les al castell de la Suda, on estaven allotjats els soldats. Això trencava un costum establert, ja que per estalviar-se possibles problemes, fins llavors els soldats només disposaven de les armes sense municions, que es guardaven en magatzems ubicats fora de la Suda i que rebien només en el moment d'ésser embarcats en els Alfacs.

El Consell de vint-i-quatrena del municipi va demanar a Lluís de Montsuar, 18 batlle general de Catalunya i governador militar de la plaça, que no pugés la pólvora al castell, ja que es temia l'esclat d'una revolta popular, però Montsuar, adduint que seguia fidelment les ordres reials, ordenà que fos pujada al castell. Això féu recordar als tortosins uns fets ocorreguts el mes de juny d'aquell any a Perpinyà, i que coneixien segurament a través de diferents pasquins arribats a Tortosa. A la ciutat de Perpinyà, les tropes reials havien bombardejat la ciutat des del Castellet els dies 14 i 15 de juny d'aquell any i després saquejaren la ciutat, 19 i aquest fet es temia que es pogués repetir a Tortosa des de la Suda, ja que la situació del castell on estaven els soldats era semblant en ambdues ciutats.

Just en aquest moment, la revolta popular esclatà i actuà de forma desbocada durant els dies 21 i 22 de juliol. La primera víctima dels revoltats fou el procurador en cap de la ciutat, que fou ferit al cap. Tot i que la pólvora fou tornada a baixar de la Suda, i dipositada a les esglésies de Sant Antoni i Sant Jaume, els ànims no es calmaren, i les ires dels revoltats es dirigiren fonamentalment contra les cases i els béns dels tortosins que més havien destacat per la seva fidelitat o serveis a la Monarquia: en primer lloc saquejaren i cremaren la casa de Pere-Joan i de Jacint Miravall, perquè eren partidaris del govern de Madrid, i Jacint a més tenia el càrrec d'oïdor reial de guerra.²⁰ Encara que les autoritats civils de la ciutat (sotsveguer i procuradors), juntament amb molts religiosos i canonges de la Catedral, van intentar evitar el saqueig i la destrucció de la casa dels Miravall, no van aconseguir calmar els ànims exaltats dels amotinats i aquella fou saquejada i cremada. Els avalotats posteriorment assaltaren i cremaren altres habitatges de destacats membres de l'oligarquia de la ciutat, perquè els acusaven de col·laboracionistes amb el govern del comte-duc d'Olivares.

El matí del dia següent, diumenge 22 de juliol, els revoltats assaltaren la casa del veguer, i s'apropriaren de les armes i les municions propietat del rei que hi estaven guardades. Amb les armes a la mà es dirigiren a la Suda, cremaren les portes i obligaren a obrir-les. En acabat, obligaren els soldats que

17 *MHE*, Vol. XXI, 260.

18 Vegeu un resum de la biografia d'aquest personatge a: Salvador-J. ROVIRA. *Els Nobles de Tortosa...*, 226-228.

19 P. BASILI DE RUBÍ (EDITOR). *Les Corts Generals de Pau Claris*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana 1976, 327-328.

20 Més informació sobre el grup familiar dels Miravall i la seva implicació en la guerra a: Salvador-J. ROVIRA "Un exemple de desafectes a la Generalitat durant la Guerra dels Segadors: Els Miravall, de Tortosa", *Butlletí Arqueològic*, 18 [1996]. Tarragona: Reial Societat Arqueològica 1998, 123-142 i també a "Vicent de Miravall, conseller del comte-duc d'Olivares (1641)" *Nous Col·loquis V* (2001). Centre d'Estudis Francesc Martorell (Tortosa), 149-154.

hi havia (uns 3.000 segons algunes fonts) a marxar de la ciutat. A la Suda, així, només hi van quedar tres persones: el cap de les tropes reials, Lluís de Montsuar, Pedro Velasco, veedor reial, i Jacint Rovira, comissari reial. Encara que es pogué salvar la vida del primer, gràcies a la intervenció de diferents religiosos de la ciutat que el protegiren amb una custòdia mentre era baixat a la Catedral, els altres dos funcionaris es quedaren sense protecció i tot seguit foren assassinats pels revoltats.

A la tarda, s'alliberaren els presoners tancats a les presons i continuaren els saquejos i destruccions d'altres cases de significats partidaris del govern de Madrid, malgrat els intents d'alguns religiosos d'aturar els ànims dels revoltats, que plantaven altars davant les portes d'algunes cases, aquestes foren igualment saquejades i cremades.

Després d'aquests dos dies de disbauxa, els ànims es calmaren una mica, ja que els revoltats deixaren d'assaltar cases i només destacaríem l'assassinat de dos criats del veguer: Domènec Dexeus, mort a escopetades davant el Palau Oliver de Boteller, i Vicent Andreu, dit "lo Polvoriste", que fou tret violentament de l'església dels jesuïtes i assassinat al carrer.

D'altra banda, els fidels al rei perseguits pogueren fugir de la ciutat i iniciaren gestions amb els que s'havien quedat per tal de donar un contracop. Un clar exemple el tenim amb els dos Miravall, Pere-Joan i el seu fill Jacint, que malgrat l'assalt a casa seva, pogueren fugir d'amagat de la ciutat i s'instal·laren en el monestir cistercenc de Benifassà. Des d'allí dirigiren l'operació de recuperar el control de Tortosa per als oligarques amb la col·laboració del seu oncle Francesc Forcadell, procurador en cap de Tortosa i que es mantingué en el càrrec, juntament amb la resta de membres del Govern municipal, durant l'època que durà la revolta. Aquest fet va permetre a l'oligarquia vigilar de ben prop les activitats dels revoltats i preparar el camí per a un contracop, una vegada la situació de revolta tendí a relaxar-se.

Per preparar el camí de la contrarevolta, l'oligarquia de Tortosa utilitzà diferents mitjans, com ara el fet d'organitzar el dia 11 d'agost una processó per celebrar el dia 2 de setembre "*pera aplacar la ira de Déu Nostre Senyor que justament per nostres peccats se mostra declarada contra esta ciutat*", com una manera de conscienciar el poble de la maldat de les accions dels revoltats; o enviar a Madrid a finals d'agost el prior major Josep Isern i Ripoll, amb l'encàrrec de mostrar al rei Felip IV les accions de l'oligarquia per tal de tenir controlada la ciutat, malgrat les accions dels revoltats, com ara recuperar les monedes propietat del rei o salvar la vida de Lluís de Montsuar, i garantia que el Govern municipal de Tortosa seria fidel al rei.

Preparada meticulosament, i aprofitant una baixada de guàrdia dels revoltats, els oligarques aconseguiren fer triomfar una contrarevolta el matí del dia 4 de setembre de 1640. Una vegada dominada totalment la ciutat, i per fer valer les gestions del prior Isern a Madrid, començaren les represàlies contra els revoltats i algunes persones que els ajudaren. Així, de forma fulminant, empresonaren alguns líders de la revolta, i començaren a jutjar-los.

Entre els dies 4 i 6 de setembre declararen 15 testimonis en contra d'alguns revoltats, sis d'ells foren acusats d'haver participat activament en la revolta i foren inculpats en el delictes de sedició. Sense tenir temps a presentar testimonis de descàrrec, foren condemnats a mort i penjats en les finestres del pati de la Casa de la Ciutat, per mostrar ben clarament les intencions de les classes dirigents de tenir la situació ben dominada.

Pocs dies després, continuà el procés contra alguns revoltats, i així, entre els dies 14 i 19 de setembre es recolliren més testimonis inculpatoris. A partir d'aquestes declaracions, el sotsveguer Andreu Pinyana demanà l'empresonament de sis nous inculpats, que juntament amb altres sis revoltats ja empresonats el dia 4, foren acusats de participar activament en la revolta. En aquesta segona part del procés, els inculpats pogueren presentar testimonis a favor seu, però malgrat això, i segurament esperonats per l'arribada d'una carta reial, datada el dia 15 de setembre, on s'aplaudia les accions del dia 4 i l'ajusticiament del dia 6 d'aquell mateix mes, nou dels inculpats foren penjats el dia 25 a la plaça del Mercat, amb el clar objectiu de magnificar el seu impacte sobre la població; els altres 3 inculpats foren condemnats a galeres. A part d'aquests 18 revoltats que foren jutjats i condemnats, uns altres vuit amotinats, que pogueren fugir de la ciutat en el moment de la contrarevolta, foren declarats en cerca i captura.

També tenim documentat el judici a la cúria eclesiàstica del bisbat de Tortosa d'un clergue acusat d'haver-se enfrontat a la contrarevolta del dia 4 de setembre: Atanasi Roger, natural de Falset i rector del Masroig, que fou empresonat per aquesta causa i fou desterrat de per vida de la diòcesi de Tortosa,²¹ cosa que pot indicar que no tot el clergat (sobretot el baix) donava ple suport a la causa del rei Felip IV, tal com la historiografia tradicional havia donat a entendre.²²

Una vegada l'oligarquia tornà a dominar la ciutat, durant tot el mes de setembre i part d'octubre es produeix un doble moviment: d'una banda es van allunyant "diplomàticament" de les directrius de la Generalitat, ja que l'oligarquia no es veu amb prou força per a un trencament sobtat, i es van apropant clarament als interessos de la Monarquia.²³ Aquesta actitud segurament respon al fet que les classes dirigents de Tortosa tenien més a guanyar apostant pel segon partit que pel primer. Aquesta aposta afortunada es veurà àmpliament recompensada per tot un seguit de privilegis de tota mena i de títols nobiliaris. L'allunyament de les directrius de la Generalitat es demostra, per exemple, pel fet que no respongueren a la convocatòria de Braços prevista a Barcelona, o no en contestar als requeriments de Josep-Miquel Quintana, diputat reial enviat des de Barcelona, d'organitzar la defensa de la ciutat contra les tropes castelleses.

Quan des de Barcelona es donà Tortosa per perduda per a la causa catalana, s'intentà un assalt de la ciutat a finals del mes de setembre, però aquest fracassà tant pel comportament rapinyaire de les tropes enviades per la

21 Aquest enfrontament amb les autoritats municipals de Tortosa, fou posteriorment premiat amb el càrrec d' "oydor de la Generalitat", càrrec que desenvolupà els anys 1647-48. ACA. Fons Generalitat. Sèrie Deliberacions. Signatura N-203.

22 Joan-Hilari MUÑOZ. "Alguns processos eclesiàstics a la diòcesi de Tortosa durant la Guerra dels Segadors". *Nous Col·loquis IV* (2000). Centre d'Estudis Francesc Martorell (Tortosa), 161-176.

23 Un clar exemple d'aquesta situació d'indefinió la tenim demostrada en la correspondència reproduïda al *MHE*, Vol. XXI, 265-278, on hi ha diferents cartes dels procuradors de Tortosa, de les autoritats del Principat i del mateix rei Felip IV, que demostren les diferents maniobres que es portaren a terme per tal de decantar la ciutat cap a un bàndol o altre.

Generalitat²⁴ com per l'arribada de tropes castellanques d'ajut, cosa que decantà decididament el Govern de la ciutat cap a Madrid, sobre tot després d'aconseguir el títol de "Fidelíssima i Exemplar" mitjançant una carta reial datada el 29 de setembre, on, a més de donar aquest títol hi anaven inclosos altres privilegis de tipus fiscal, com la remissió de l'impost del quint reial, que gravava el 20% dels ingressos dels municipis.²⁵ Aquest decantament tant clar cap al govern de Madrid, va provocar que, el dia 3 de novembre, els Braços reunits a Barcelona declararessin els tortosins enemics de la pàtria.²⁶

A partir d'aquest moment, es va preparant el terreny per a l'entrada del virrei, i, així, durant tot el mes de novembre es va anar formant a l'Aragó un exèrcit, sota el comandament del Marquès de los Vélez, nomenat capità general de Catalunya i virrei. Aquest, el dia 25 de novembre, arribà a la ciutat i el mateix dia jurà el seu càrrec a la Catedral, davant del capítol de la Seu i el Govern del municipi, cosa que féu convertir definitivament la ciutat de Tortosa en la base de les operacions de l'exèrcit del rei Felip IV a Catalunya.²⁷

4. LA RESTA DE LES TERRES DE L'EBRE ELS ANYS 1640-41

Que l'oligarquia de la ciutat de Tortosa es decantés cap al bàndol del govern de Madrid no significà que tots els pobles del voltant ho fessin en el mateix sentit, sinó tot al contrari, i els exemples més clars els tenim a Xerta i al Perelló, dins de la mateixa comarca del Baix Ebre.

En el cas de la vila de Xerta, controlada fins aquell moment per tropes de la Generalitat, fou atacada el dia 27 de novembre de 1640 per Fernando de Tejada i Mendoza, amb algunes companyies de valons i irlandesos.²⁸ Les quals dirigia sobre el terreny el xertolí Josep Sentís.²⁹ Després d'un fort combat, hi guanyaren les tropes del rei Felip IV i després fou saquejada, tal com es descriu als dietaris de la Generalitat: "...havem tingut avisos que los soldats que eren entrats en Xerta han fet grandíssimas hostilitats, que han cremada casi tota la vila y han escopetada una imatge de santa Theresa y han fet cavallerissa de la Iglésia...".³⁰ S'iniciava així una etapa molt dura per a aquesta població, ja que, segons un memorial enviat l'any 1659 pels jurats

24 Les tropes del diputat Quintana tardaren a arribar a Tortosa més del compte, i a més "...lo debastaron todo, y talando la campaña, derrivaron los molinos, e hicieron algunas pillas de ganado...". MHE, Vol. XXI, 21-24.

25 AHCTE. Fons Municipal de Tortosa. Cartes Reials, 132.

26 DD.AA. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, Vol. V (anys 1623-1644)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya 1999, 1112-1113.

27 La descripció del jurament del virrei de Los Vélez a la Catedral de Tortosa es troba a: ACTo. Actes Capitulars, 70 (1640), acta del dia 25 de novembre, fs. 379-381.

28 MHE, Vol. XXII, 92.

29 Francisco Manuel de MELO. *Historia de los movimientos, separación y guerra de Cataluña en tiempos de Felipe IV, escrita por...* Madrid: Imprenta de Sancha 1808, 348 (hem utilitzat l'edició facsímil de les llibreries "Paris -Valencia" de l'any 1994).

30 DD.AA. *Dietaris...*, Vol. V, 1124.

d'aquella vila, en què demanaven un ajornament en el pagament dels deutes pendents, Xerta fou saquejada durant la Guerra dels Segadors fins a onze vegades, tant per les tropes de la Generalitat, com per les tropes de Felip IV.³¹ En aquests primers moments de la guerra sembla que també foren destruïdes les poblacions d'Aldover i Tivenys.³²

En el cas del Perelló, en trobar-se situat en el camí cap a Tarragona, proper objectiu del marquès de los Vélez, després de tenir controlada Tortosa, la majoria dels seus habitants, quan veieren que s'apropava l'exèrcit del marquès, es refugiaren a Tivissa. Un petit grup de tretze defensors intentà plantar cara a les tropes enemigues el dia 7 de desembre, però foren traïts per un dels defensors que obrí una de les portes de la vila als assetjadors, que penetraren en la població on derrotaren fàcilment els defensors, que foren penjats. Després el poble fou saquejat, incendiat i arrasat.³³

Amb la marxa del marquès de los Vélez i el seu exèrcit cap al nord, les ciutats de Tortosa i la de Tarragona, que es rendí a les tropes castellanques de forma pactada i sense resistència a finals del mes de desembre de 1640, es convertiren en unes places fortes indispensables per al control per part del govern de Madrid del sud de Catalunya, encara que hem de tenir present que bona part del territori de la vegueria de Tortosa oscil·là entre els dos bàndols durant tota la guerra, estant la major part del temps sota control de la Generalitat i els virreis francesos.

Aquesta situació de frontera comportà lògicament situacions negatives per a diferents poblacions de les Terres de l'Ebre, sobretot a la zona de les actuals comarques de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre. Pel que respecta a la primera, podem destacar els fets que esdevingueren a les viles d'Horta i Arnes, a finals de l'any 1640, ja que foren controlades en un primer moment pel comanador santjoanista Vicente Carroz, el qual obligà les dues viles a donar suport a la causa de Felip IV. Però la Generalitat encarregà a Joan de Copons la recuperació d'ambdues poblacions, situades en una zona molt estratègica prop de la frontera de Catalunya amb l'Aragó. Copons complí l'encàrrec, ja que segons testimoni d'Onofre Català, rector de Gandesa, els dies 10 i 11 de desembre de 1640: "...D. Joan de Copons ab 800 homes de la terra y ab 24 hores escalant entraren y los de la vila se retiraren dins lo castell (...) fonch dita vila de Orta (...) saquejada per los de la terra..."³⁴

Pel que fa a la zona de la Ribera d'Ebre, coneixem la por mostrada per algunes poblacions com ara Móra o Tivissa de ser assaltades per les tropes castellanques que, des de la guarnició de Tortosa, realitzaven sovint maniobres per tal de controlar el territori al voltant de la ciutat. Així, aquestes dues poblacions s'adrecen a la Diputació del General el mes de setembre de 1641 per demanar ajut, ja que en aquell moment el cap de miquelets Joan Guasch

31 ACA. Consell d'Aragó. Lligall 519 (carta dels jurats de Xerta al rei, al mes de gener de 1659, on demanen l'exempció de certes càrregues fiscals com a remei a la desastrosa situació de la vila).

32 DD.AA. *Dietaris...*, Vol. V, 1125.

33 Francisco Manuel de MELO. *Historia...*, 272-273 i Josep IGLÉSIES. *El setge de Cambrils l'any 1640*. Barcelona: Rafael Dalmau 1967, 10-11.

34 Joan B. MANYÀ. *Notes...*, 130.

estava absent, i tenien por que aquesta contigència fos aprofitada pels soldats de la guarnició de Tortosa per tal d'atacar i saquejar les poblacions de Rasquera i Ginestar, que havien estat defensades fins aquell moment per Guasch.³⁵

5. EL SETGE DE 1642 DE TORTOSA I LES SEVES CONSEQÜÈNCIES DEFENSIVES I URBANÍSTIQUES

La importància estratègica de Tortosa ben aviat es posarà a prova en el primer setge important de la ciutat, esdevingut a mitjans del mes d'abril de l'any 1642. Llavors, el general francès Felip de la Mothe Hodencourt, partint de la zona muntanyosa del camp de Tarragona, posà setge a la ciutat amb 8.000 infants i 2.000 cavalls, després d'haver conquerit la població d'Ulldecona, nus vital per a les comunicacions entre Tortosa i el nord del País Valencià, a més d'obligar algunes poblacions com ara Alcanar a lliurar-los cavalcadures.³⁶ El setge franco-català de Tortosa durà fins al dia 3 de maig, quan en vista del fracàs del bombardeig i l'assalt del dia anterior, el general la Mothe aixecà el setge i se'n tornà pel Coll de l'Alba.

Durant aquest setge, es produïren diversos fets importants com ara l'episodi de la bretxa oberta en el convent dels carmelitans (situat llavors prop de l'actual Hospital Verge de la Cinta, just al costat mateix del Portal de Tarragona) i que, tapiant algunes portes i finestres, enderrocant la resta del convent i convertint les seves restes en un baluard defensiu havia estat fortificat.³⁷ El bisbe Veschi i un grup de defensors aconseguiren fer fracassar un intent d'assalt per aquella zona, i per aquest motiu, el bisbe (un agent molt important utilitzat per la Monarquia per tal de tenir controlada la ciutat i la Diòcesi)³⁸ prometé la fundació del convent de la Puríssima Concepció Victòria, en acció de gràcies, convent que fou inaugurat el dia 30 de maig de 1644.³⁹

De la mateixa manera, la ciutat volgué agrair l'ajut donat de la Mare de Déu de la Cinta i impulsà les gestions, ja iniciades després dels fets de l'estiu-tardor de l'any 1640,⁴⁰ per a construir-li una capella, que tardà a materialitzar-

35 MHE, Vol. XXIII, 111-113.

36 ACA. Consell d'Aragó, lligall 514.

37 Daniel FERNÁNDEZ. *Anales o Historia de Tortosa*. Barcelona: Establecimiento tipográfico de Jaime Jepús 1867, 154-155. (hem emprat l'edició facsímil del Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre. Tortosa, 1997).

38 Vegeu, per exemple, les instruccions que li dóna el Consell d'Estat en el moment de prendre possessió de la Diòcesi. MHE XXI, 12-16.

39 Rafael Ma. LÓPEZ. *Historia del Real Monasterio de la Purísima Concepción Victoria de Tortosa*. Saragossa: l'autor, 1986, 136-141.

40 Les primeres gestions que hem localitzat de moment, i que fan referència a l'interès per construir una capella nova per a la Mare de Déu de la Cinta, daten del mes de gener de 1642, segons consta en l'acta capitular del dia 10 d'aquell mes: "...attesos los serveys y acciones per los señors capitulars, tant en servey de Déu nostre senyor y de sa magestat, fets y obrades, se servesca fer mercè a esta iglésia de concedir una pensió de 400 ducats per a la fàbrica de la capella de la Santa Cinta de nostra Senyora...". ACTo. Actes capitulars, 72.

se a causa de l'allargament de la guerra, ja que la primera pedra no es posà fins a l'any 1672.

Durant uns quants anys, la diada de l'aixecament del setge se celebrà de forma festiva, amb una processó solemne que recorria els principals carrers de la ciutat portant en un tàlem una imatge de la Mare de Déu de la Cinta (segurament la que fins al 1936 es conservà al convent de les monges santjoanistes de la Ràpita)⁴¹ i un quadre alusiu al setge de 1642, sembla que regalat pel canonge Miquel Macip⁴².

Pel que respecta al municipi, sabem que el dia 19 de març de 1643 regalà una llàntia d'argent amb un valor de 500 lliures a la Mare de Déu de la Cinta i destinà una quantitat anual per a pagar l'oli necessari per al funcionament de la llàntia,⁴³ i que el dia 23 d'octubre de 1643, els procuradors concertaren amb Gregori Joanies, mestre d'obres de la Seu, l'extracció i preparació d'una pedra de jaspi de Tortosa de vuit pams de llargària per cinc d'amplària que havia de contenir una inscripció commemorativa del setge patit per la ciutat, que fou col·locada segurament en el lloc on succeí el fracassat assalt durant el setge. Recentment (any 2001), s'han pogut recuperar set fragments d'aquesta inscripció en unes obres a l'Aula major de la Catedral de Tortosa, formant part del farciment d'una porta tapiada.⁴⁴

Aquest setge i els esdeveniments posteriors de la Guerra tindran conseqüències ben visibles en el mateix urbanisme de la ciutat, ja que les necessitats militars començaren a dominar sobre els interessos dels habitants civils. Aquests canvis afectaran sobretot tres zones: la zona anomenada "dellà lo Pont", és a dir, l'actual barri de Ferreries, la zona extramurs del Portal de Sant Joan i el barri de Remolins, ja que en tots tres casos les exigències militars hi deixaran una petjada ben visible en l'urbanisme i en la mateixa imatge de Tortosa fins ben entrat el segle XIX:⁴⁵

Començant per la **zona del Pont de Barques**, hem de tenir en compte que era un dels punts bàsics en la defensa de la ciutat i de tot el territori del voltant, ja que qui el controlava dominava les comunicacions terrestres entre el sud de Catalunya, el Baix Aragó i el nord del País Valencià. Ja als inicis de la guerra aquesta zona passà la primera prova de foc, ja que les tropes enviades per la Generalitat a finals de setembre de l'any 1640 intentaren un assalt per aquell

41 Vegeu una reproducció d'aquesta imatge a: Mariano Jover, *La Santa Cinta de Tortosa. VIII Centenario (1178-1978)*. Tortosa: l'autor, s/p. Sembla que aquesta escultura fou obrada per l'escultor tortosí Onofre Fuster pels volts de l'any 1617, si fem cas a una nota inclosa en un llibre de la Catedral de Tortosa: "...a 11 febrer 1617, deliberaren se arreplegasen diners (...) per a pagar la figura de bulto de Nra. Sra que Nofre Fuster, escultor, feja per al soterràs dels confreres...". ACTo. Còdex 91, f. 30v.

42 ACTo. Actes Capitulars, 74 (acta del dia 4 d'octubre de 1644)

43 ACTo. Actes Capitulars, 73 (actes dels dies 19 i 20 de març de 1643).

44 Federico PASTOR. "Gestas tortosinas. La brecha de la victoria. 3 de mayo de 1642", *La Zuda*, núm. 15, Tortosa (1914), 3-5 i Joan-Vianney Maria ARBELOA. "Una inscripció commemorativa del setge de 1642 a Tortosa, parcialment recuperada". *Nous Col·loquis V* (2001). Centre d'Estudis Francesc Martorell (Tortosa), 155-162.

45 Miquel A. BAILA. *La ciutat de Tortosa. Evolució de l'espai urbà*. Vinaròs: Editorial Antinea 1999. Especialment el capítol 4, precisament titulat "L'apogeu de la Tortosa militar en els segles XVII i XVIII"

punt el dia 30. Amb aquest important antecedent, quan la primavera de l'any 1642 les tropes franceses s'atansaven a la ciutat, el governador militar de Tortosa, mariscal de camp Bartolomé de Medina, manà enderrocar les cases situades al voltant del pont, per tal que no fossin utilitzades pels francesos. L'ordre s'executà incendiant algunes cases, el foc de les quals es propagà tan ràpidament que destruï totalment el barri i només deixà dempeus, però inhabitable, el convent de trinitaris de Sant Blai,⁴⁶ que fou utilitzat momentàniament com a lloc de defensa.⁴⁷ Després del setge i sembla que amb diners majoritàriament provinents del capítol de la Seu,⁴⁸ es construï un element defensiu de forma atalussada, que es mantingué operatiu i dempeus fins al final del segle XIX, ja que en fotografies de finals d'aquell segle encara és ben visible.⁴⁹

A la zona del **portal de Sant Joan** també hi haurà importants canvis a causa del reforçament de les defenses després del setge de 1642, i afectaran de forma negativa sobretot dues edificacions religioses situades fora dels murs de la ciutat: l'església de Sant Joan del Camp i el monestir de Sant Francesc, a més d'altres construccions civils que hi havia en aquella zona. Ja durant el setge francès de 1642, foren enderrocades algunes cases per construir una "cortadura" per millorar les defenses d'aquell sector.⁵⁰

Respecte a les construccions religioses, la primera, la capella de Sant Joan, fou segurament enderrocada després del setge del 1642, ja que el dia 6 de juny d'aquell any, el capítol de la Seu (propietari legal de l'església) manà traslladar el retaule que hi havia en dita capella a la Catedral, perquè "*...dita yglésia se ha de enderrocar per les guerres presents...*" i el mes d'abril de l'any següent ja consta com a enderrocada, perquè el dia 14 d'abril de 1643, els capitulars de la Seu acorden "*...que lo dia de sant March vaja la processó de les lledanies a Sant Antoni, per estar la iglésia de Sant Joan del Camp enderrocada per les guerres presents...*". El dia 9 de setembre de l'any 1644, el capítol acorda "*...que s' venen al sr. bisbe les lloses que demana de Sant Joan del Camp, judicades per lo mestre de la present yglésia...*",⁵¹ fet que ens pot indicar que

46 El dia 14 de febrer de l'any 1645, els frares trinitaris de l'esmentat monestir demanaren permís al capítol de la Seu per traslladar els ossos dels difunts que havien estat soterrats en aquell convent a una casa que havien adquirit al carrer del Coll de Sant Joan i que havien transformat en església. Malgrat aquesta notícia, el dia 23 de juny d'aquell mateix any el capítol els dóna llicència per establir-se a la casa dels hereus del doctor misser Geroni Guerau, a la cantonada dels carrers Croera-Taules Velles; en el mateix acord es fa clara referència a la destrucció del monestir situat a l'altra banda del riu. ACTo. Actes Capitulars 75, s/f.

47 Daniel FERNÁNDEZ. *Anales...*, 152-153.

48 Segons una anotació de les actes capitulars del dia 17 d'abril de l'any 1643, el capítol acorda "*...que se scriga a sa magt. sobre les fortificacions que lo rnt. capítol a ses costes ha fet en lo Cap del Pont de Barques...*" ACTo. Actes Capitulars 73, s/f.

49 Vegeu, per exemple, una fotografia feta pel doctor Jaume Ferran entre els anys 1882 i 1885, i que actualment es conserva al Museu de la Ciència i la Tècnica de Catalunya, reproduïda a: Albert CURTO. *Tortosa. Imatges d'un espai, d'un temps, d'una gent. Vol. I (1868-1937)*. Tortosa: La Veu del Baix Ebre 200, 25.

50 Daniel FERNÁNDEZ. *Anales...*, 152-153.

51 ACTo. Actes Capitulars, vols. 72, 73 i 74, s/f.

l'església de Sant Joan havia estat efectivament derruïda i que es podien aprofitar les lloses per a noves obres.

El monestir de Sant Francesc, que ja havia estat destruït durant la guerra civil contra Joan II al segle XV, i que s'havia tornat a reedificar a principis del segle XVI, no sabem si fou de nou totalment enderrocat, però sí que podem aportar tres notícies prou aclaridores sobre el seu estat a causa dels estralls del conflicte: el 19 de juny de 1643, els confreres de la Mare de Déu del Roser, que tenien la seva capella gremial en aquell convent, demanaren permís al capítol de la Seu per a canviar de trajecte la processó que celebraven cada primer diumenge de mes, perquè prop del convent "*...se han fet allí les trincheres y fossos...*", que dificultaven el normal recorregut;⁵² i, el dia 29 d'octubre d'aquell mateix any, la comunitat d'aquest convent habitava a la casa dels hereus del ciutadà honrat Lluís Torres, al coll de Sant Joan, perquè el seu monestir està inhabitable a causa dels estralls de la guerra.⁵³ D'altra banda, en el primer plànol conservat de la ciutat i datat l'any 1642, s'indica que el convent de Sant Francesc s'havia d'enderrocar, i, per acabar, el dia 4 d'octubre de l'any 1648 l'hospitaler Pau Jordà i Curto demana permís al capítol de la Seu per a traslladar els ossos dels Curto i dels Sebil, que estaven en una sepultura de l'esmentat monestir "*attés que la yglésia del convent (...) se va derrocant y desffent, com ho està ja lo convent per occassió de les guerres presents...*".⁵⁴ Tot i això ambdues construccions religioses seran refetes un cop s'hagi acabat la guerra: la capella de Sant Joan del Camp pels voltants de l'any 1683⁵⁵ i el monestir de Sant Francesc l'any 1574.⁵⁶

A la zona de **Remolins**, les autoritats militars castellanques van planificar en un primer moment l'enderrocament total del barri, amb l'objectiu de construir-hi una gran defensa en forma poligonal,⁵⁷ però el projecte finalment no es portà a terme, segurament a causa de la lògica oposició de la població que residia en aquell sector de la ciutat. El que sí que es construï fou el mur de la "Cortadura", que anava des del Castell fins al riu, seguint més o menys la línia dels actuals carrers Rasquera i de la Cortadura, i que separà el barri de Remolins de la resta de la ciutat. S'hi enderrocà tota una zona (la coneguda com Esplanada de Remolins), per a permetre el treball de l'artilleria. La construcció de la clivella també es féu malgrat l'oposició d'alguns veïns, com ara el prevere beneficiat Pere Marsal, que fou jutjat l'any 1646 per haver-se oposat al manament publicat el febrer d'aquell any d'"*enderrocar unes cases de la parrochia de sant*

52 ACTo. Actes Capitulars, vol. 73, s/f.

53 ACTo. Fons Notarial. Pere Maridà, 3, fs. 158-161.

54 ACTo. Actes Capitulars, vol. 77, s/f.

55 ACTo. Actes Capitulars, vol. 109 (actes dels dies 19 de gener i 12 de febrer).

56 ACTo. Actes Capitulars, vol. 100 (actes dels dies 16 i 25 de setembre de 1674).

57 Així consta, per exemple, en un informe de Miguel González de Mendoza el dia 18 de maig de 1643 i que acompanya un plànol de la ciutat que es conserva entre els lligalls de la sèrie "Guerra y Marina" del Archivo General de Simancas (Mapas, Planos y Dibujos V-174).

Jaume de la present ciutat per a fer y fabricar una muralla y fortificació desde lo castell al Riu...".58

6. LA LLUITA PEL CONTROL DEL TERRITORI (1642-1647)

Després del fracàs del setge franco-català del mes de maig de 1642, les forces reialistes de Tortosa intentaren controlar el territori del voltant de la ciutat, ja que la zona de la Castellania, i, sobretot, les forteses de Miravet i Flix, servien de base per als miquelets partidaris de la Generalitat, que fustigaven contínuament la zona rural del voltant.⁵⁹

Precisament la connivència entre alguns d'aquests miquelets (molts d'ells d'Amposta) i alguns habitants de Tortosa (al capdavant dels quals estava Pau Bages, d'ofici caçador), contraris a la política portada a terme fins llavors per l'oligarquia causarà un intent de cop de força programat per al mes de desembre de 1642. Els implicats intentaven amb la seva acció lliurar la ciutat al Govern de la Generalitat. La seva precària planificació (desacord entre els organitzadors, dubtes de darrera hora, etc.) motivà el descobriment i el fracàs abans de començar. Els membres de la conspiració que pogueren ésser presos foren durament castigats (el cap de la revolta, degollat i esquarterat; tres implicats penjats a la forca, dos, condemnats de per vida a galeres; i uns altres sis, amb confiscació de béns; i l'ardiaca de Borriol, acusat de connivència amb els conspiradors, fou desterrat al castell de Peníscola).⁶⁰ Aquest fet demostrà a les autoritats de Tortosa, tant a les civils com a les militars, que no s'havia de baixar la guàrdia i que calia impulsar el control del territori rebel. Dins d'aquest context s'expliquen millor les campanyes empreses entre l'estiu de 1642 i l'any 1645 per dominar la zona nord de la vegueria de Tortosa (les actuals comarques de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre):

- El primer lloc que fou assaltat fou la vila d'Arnes el mes juliol de 1642, la qual fou finalment presa i saquejada. En el moment del saqueig, el rector, Pere Figuerola, i un beneficiat de la parròquia, Joan Baptista Cabés, foren empresonats, i posteriorment jutjats i condemnats per la cúria eclesiàstica del bisbat de Tortosa, pel fet d'haver-se oposat a les tropes de Felip IV mentre atacaven aquella població.⁶¹
- En una data indeterminada, però també de l'any 1642, Móra fou atacada i saquejada, ja que el testament del canonge Montagut, de la Seu de Lleida, es fa ressò de la pèrdua de "*...la major part de les scriptures tan públiques com privades de la dita vila...*" a causa del saqueig.⁶²

58 ADT (=Arxiu Diocesà de Tortosa). Causes Criminals, Tortosa, s/n.

59 Així, el llibre-registre dels veguers de Tortosa dels anys 1640-46 està ple de referències a sortides dels sotsveguers a les zones del voltant de la ciutat per tal d'enfrontar-se als continuats cops de mà (robatoris de ramats, assalts a vianants, etc...) que portaven a terme els miquelets. AHCTE. Fons Manuel Beguer. Llibre del veguer, s/n.

60 MHE, vol. XXV., 713-720.

61 Joan-Hilari MUÑOZ. "Alguns processos eclesiàstics...", 161-176.

62 Artur COT. *L'església parroquial de Sant Joan Baptista*. Móra d'Ebre: Ajuntament 1986, 66.

- El gener de l'any 1643 es planificà un assalt a la zona de la Castellania, en què participà activament fins i tot el capítol de la Seu, que es va comprometre a finançar un cos de cinquanta homes armats.⁶³ Amb aquest exèrcit s'atacà aquella zona i consta la pràctica total fugida de la població de Gandesa, per escapar de les tropes castellanques que dominaren la vila, durant dos mesos, en els quals atacaren i saquejaren les poblacions de les Pinyeres, Caseres, Orta, Corbera i Batea.⁶⁴ Durant el setge d'aquesta darrera població tingué lloc un aferrissat combat entre les tropes assaltants i les defensores, amb un saldo final d'uns 400 morts, dos-cents per cada bàndol. El saqueig posterior a la presa de Batea tingué unes característiques brutals, si fem cas del testimoni d'Onofre Català, rector aquells anys de Gandesa i nascut a Batea: "...dóna lo dit general per la resistència contra Batea sacco general y fonch saquejada la villa sens quedar una cavalgadura ni una camisa que-s puguessen mudar...".⁶⁵ Malgrat aquestes victòries castellanques, la mateixa primavera i des de la fortalesa de Flix es recuperà per al bàndol de la Generalitat tota aquesta zona.⁶⁶
- El següent lloc atacat fou la fortalesa de Miravet, el mes de febrer, on a causa de l'aferrissada defensa dels soldats catalans i francesos es pogué rebutjar el setge de les tropes castellanques, que durà divuit dies. Causà a més moltes baixes als atacants (unes 500)⁶⁷ i hi hagué un miler de presoners, dos-cents dels quals eren oficials.⁶⁸ Aquests presoners de guerra foren portats a Barcelona, l'entrada dels quals a la Ciutat Comtal el dia 11 de març de 1642, consta al Dietari de l'Antic Consell de Barcelona: "...entraren per lo portal de Sant Antoni mil cent y quinse sclaus castellans y de altres nacions presos en la victòria (...) en Miravet...".⁶⁹
- La fortalesa de Flix, en poder dels francesos des del principi del conflicte i base estratègica per dominar una part important del riu Ebre a la zona fronterera amb el regne d'Aragó, fou atacada l'agost de l'any 1645 per un exèrcit format per uns dos mil cinc-cents homes, dos mil a peu i la resta a cavall. Però, un contingent de soldats enviats des de Barcelona va aconseguir fer desistir els assetjadors, i els obligà a fugir.⁷⁰

63 ACTo. Actes Capitulars, vol. 73 (actes dels dies 26 i 30 de gener de 1643)

64 Joan B. MANYÀ. *Notes...*, 141-142.

65 Joan B. MANYÀ. *Notes...*, 137-138.

66 *MHE*, vol. XXIV., 100.

67 Aquesta xifra la recull, per exemple, un opuscle escrit en portuguès titulat "Relaçao de cómo os castelhanos levantaram o cerco de Mirabel (sic) en Catalunha" (Lisboa, 1643), reproduït a Henry ETTINGHAUSEN (editor). *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època. Vol. II.* Barcelona: Curial Edicions Catalanes 1993, 637-644.

68 *MHE*, vol. XXIV., 88-92.

69 DACB, vol. XIII, 223-224.

70 Una descripció molt interessant d'aquest fet bèl·lic el trobem en un opuscle anònim titulat "Verdadera relació de tot lo que ha passat per lo socorro de la plassa de Flix" (Barcelona, impremta de Pere

- L'any següent seria la població del Ginestar la que seria atacada per les tropes castellanes, ja que el dia 5 d'octubre de 1646, sabent la guarnició de Tortosa que aquella vila estava mal defensada a causa d'una epidèmia, l'atacà amb l'objectiu de saquejar-la. La resposta decidida dels defensors, i l'arribada de reforços provinents de les poblacions del costat, que sentiren el repic de les campanes per demanar ajut, obligaren els assaltants a fugir, i després foren perseguits fins als mateixos murs de Tortosa.⁷¹

7. EL PROBLEMA DELS ALLOTJAMENTS DELS SOLDATS

Tal com hem vist, els allotjaments dels soldats que hivernaven a la zona nord de Catalunya durant les guerres contra França fou un dels principals motius de l'inici de la Guerra dels Segadors. Els soldats, mercenaris d'origen i llengües diverses, eren un continu focus de problemes. Les Constitucions de Catalunya prohibien aquesta pràctica, però els allotjaments foren utilitzats des de la guerra civil contra Joan II i es convertiren en una autèntica plaga a partir de l'inici del conflicte bèl·lic contra França en el marc de la Guerra dels Trenta Anys.

A part de qüestions sanitàries, que després esmentarem quan parlarem de l'epidèmia de pesta de l'any 1650, la intromissió de gent forastera, de parla estranya, comportament autoritari, i molt sovint rapinyaires i amb ganes de brega, es convertiren en font de continuats problemes per als que estaven obligats a allotjar-los.

El problema dels allotjaments militars arranca de molt abans de l'inici de la Guerra dels Segadors, ja que tenim constància, a partir dels Dietaris de la Generalitat, de problemes a causa dels allotjaments el mes gener de 1630 a les poblacions d'Horta i Flix.⁷²

Pel que fa a Tortosa, ja hem vist com a principis de la guerra els soldats eren allotjats a la Suda, però, després de la seva expulsió per part dels revoltats el juliol de 1640, tot indica que, una vegada la ciutat fou recuperada pels exèrcits castellans, es decidí allotjar-los en les cases dels veïns, segurament a causa del ruïnós estat en què es trobava en aquella època el castell de la Suda, ja en molt mal estat l'any 1585, segons testimonia Henry Cock, cronista oficial del viatge que Felip II féu a Tortosa a finals d'aquell any, quan descriu la fortalesa de la Suda com "*un castillo grandisimo, ya cuasi caido de viejo*".⁷³

Però allò que demostra més abastament l'impacte d'aquests allotjaments és la situació en què es trobava la ciutat a principis de l'any 1648, tot just abans del segon setge francès. Llavors, els còsols de Tarragona enviaren una carta, datada el dia 16 de gener, als procuradors de Tortosa on se'ls explicava amb pèls i senyals les gestions fetes per Francesc Tutavilla, el governador militar de

Lacavalleria, 1645), reproduït a: Henry ETTINGHAUSEN (editor). *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època. Vol. II*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes 1993, 1013-1019.

⁷¹ MHE, vol. XXIV., 265-266.

⁷² DD.AA. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, Vol. V ...*, 306.

⁷³ Henry COCK. *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia*. Madrid: Imprenta de Sancha 1876, 191.

Tarragona, el qual havia fet reedificar amb diners seus algunes cases abandonades de la ciutat per allotjar-hi tropes, i, d'aquesta manera havia alleugerit una mica la pressió dels allotjaments de soldats sobre una població molt delmada per la guerra.⁷⁴

Dies després, i en vista de la situació narrada per la carta enviada des de Tarragona, la ciutat de Tortosa envià a Madrid amb destinació al Consell d'Aragó un memorial imprès on descriu la situació dels allotjaments militars a la Ciutat. La situació segons aquest document era la següent: el nombre de cases destruïdes des del principi de la guerra era de 134, i, sense comptar els edificis religiosos, llavors restaven dempeus un total de 1.113 cases. D'aquestes s'havien de descomptar les 447 exemptes per diferents causes (cases de vídues, orfes, dignitats i canonges, preveres, militars i soldats naturals de la ciutat), per la qual cosa restava un total d'aproximadament 500 cases que havien d'allotjar el contingent de soldats que hi havia en aquella època. Aquesta situació s'agreujava a causa dels fraus comesos per alguns veïns que buscaven benifets eclesiàstics per als seus fills, i els donaven tot seguit les seves cases. D'aquesta manera, al restar exempts els eclesiàstics d'allotjar soldats, disminuïen les cases disponibles.

El document també fa esment de les condicions dels allotjaments: *“..los soldados que estan en Tortosa, como son presidiarios, estan en ella como vezinos, y con su comodidad, y los más dellos con sus mugeres propias, o amigas, que también se alojan, con que viene a ser mayor la carga. Y la aumenta el obligarles (contra las constituciones del Principado) a darles camas, las quales no se contentan que sean de dos colchones, ropa limpia para ellas, y para las mesas cada quinze días, guisarles la comida, proveerles de leña, platos, y escudillas y oír cada día de boca de los alojados, que las casas son suyas, y que V. Magestad se las ha dado; y haver un hombre honrado de irse al campo a trabajar y dexar a su muger y hijas con un soldado en casa, a su solicitud y cortesía, es cosa tan dura de llevar, que el honor lo tiene por insoportable...”*. Per solucionar aquest problema, el Govern municipal demanava que es fessin obres de reparació en el castell de la Suda, per a què servís de caserna per als soldats destinats a Tortosa.⁷⁵ El governador militar de Tortosa, Diego Brisuela, sembla que s'entrevistà amb el capità general d'Aragó per tractar l'afer de la construcció de noves casernes, però, amb el setge establert pels francesos a mitjans de juny d'aquell any, les gestions per construir unes noves casernes a Tortosa sofriran una dràstica aturada, ja que no es construiran fins al segle XVIII.⁷⁶

Tot i així, també cal comentar que l'actuació de les tropes franceses, que en teoria ajudaven en la causa de la Generalitat, tampoc no fou gaire diferent de l'actitud dels soldats castellans, i per demostrar això presentem alguns exemples, extrets dels recentment editats Dietaris de la Generalitat:

74 AHCTE. Correspondència, 25, s/f.

75 AHCTE. Correspondència, 25, s/f.

76 Miquel A. BAILA. “Baluards i revellins: el bastiment d'un nou sistema defensiu a la ciutat de Tortosa (segles XVII-XVIII)” a *Cuadernos de Geografía*, 63. València: Universitat 1998, 81-83.

- Hi ha un memorial adreçat a la Generalitat a principis de l'any 1645 per les viles de Gandesa, Vilalba, Ascó, la Fatarella, Benissanet, Pobla de Massaluça, Orta, Bot, Corbera, Ginestar, Prat de Comte, Flix, Miravet i Móra, on es queixen dels caps i soldats francesos "*que governan en Miravet y Flix*", els quals els obliguen "*ha donar lenyas, pallas, civadas, ordi, blat, vi, màrfegas, flassadas, plats, scudellas y altres coses sens paga alguna, capturant los jurats del loch que recusan fer-ho, aportant-los presos a Flix y Miravet...*", els quals no deslliuren fins que fan efectiu el pagament estipulat. En aquest mateix memorial també s'acusa el morenc Gabriel Pino, que actuava com a cap dels miquelets de la zona, de robar i maltractar el cap dels jurats de la vila de Móra.⁷⁷
- El mes d'abril de l'any 1648, diferents poblacions de Catalunya presenten un "*Sumari de contrafaccions y excessos de soldats*"; en aquesta llista, algunes poblacions de la Ribera d'Ebre presenten un document on reclamen deutes pendents per subministraments a soldats francesos allotjats entre els mesos de setembre de l'any 1647 i gener de 1648: Garcia, reclama 700 lliures; la Torre de l'Espanyol, 1.500; Ginestar, 400; Móra, més de 400, Benissanet, 800; i Tivissa, gairebé 150.⁷⁸
- El mes de maig d'aquell mateix any, la Generalitat rep tres cartes datades els dies 5, 6 i 7, i que havien estat trameses, respectivament, pels jurats de Móra, el prior i el clergat de dita vila i els jurats de Benissanet on es queixen amargament de les accions dels caps militars francesos de la guarnició de Flix.⁷⁹
- Finalment, el mes de juliol de 1650, la Generalitat es fa ressò de les queixes rebudes de part de "*paysans de la Ribera de Ebro y Castellania de Amposta*" contra "*musur Sancta Coloma, governador de la plassa de Flix*", el qual actua negativament en contra de les universitats d'aquella zona "*...carregantlos de contribucions, fent-se aportar ab violència, vi, oli, pallas, llenyas, ordis, sivadas, roba de servey, sens pagar cosa alguna y també fa allotjar los soldats de dita plassa en las casas de dits paysans, fent que se'ls dóne a menjar y bèurer (...) per forsa, sens pagar res, fent-los moltes oppresions y malstractes...*"⁸⁰

En resum, podem deduir que, fos quin fos l'exèrcit que participava en aquesta guerra, els veritables perdedors foren els habitants d'aquestes terres que sofriren les violències de tota mena, vexacions i maltractaments per part del soldats d'ambdós bàndols.

8. TORTOSA SOTA DOMINI FRANCÈS

Després del fracàs del setge de Lleida de l'any 1647, les tropes franco-catalanes, , sota comandament del mariscal Schomberg, duc de Hallouin, s'atansaren a Tortosa sis anys després d'un intent fracassat d'assalt a la ciutat.

⁷⁷ DD.AA. *Dieteris de la Generalitat de Catalunya, Vol. VI* (anys 1644-1656). Barcelona: Generalitat de Catalunya 2000, 684.

⁷⁸ *Ibid.*, 943-945.

⁷⁹ *Ibid.*, 1002-1003.

⁸⁰ *Ibid.*, 420-421.

El primer avís de l'atansament de les tropes es rebé a la ciutat el dia 10 de juny, quan un grup de 1.000 soldats a cavall francesos, ocuparen el convent de Jesús i empresonaren per sorpresa alguns pagesos. Tot seguit es dirigiren al pont de l'Alcànter. D'aquesta manera els francesos controlaven els dos nusos de comunicació de Tortosa amb l'Aragó i el regne de València.⁸¹ Una vegada controlats aquests punts, Schomberg es dirigí a la vila d'Ulldecona amb una partida formada per uns tres mil homes, la meitat d'infanteria i l'altra de cavalleria. El neguit per tenir aquella població controlada s'explica perquè fins llavors havia servit de nus vital de comunicació entre la ciutat de Tortosa i el regne de València, base d'aprovisionament de les tropes castellanes de la guarnició de Tortosa. El fet bèl·lic de la conquesta francesa d'Ulldecona fou publicat a finals del mes de juliol d'aquell mateix any en un butlletí de notícies de París.⁸²

Les accions militars duraren pràcticament un mes durant els quals es produïren diferents maniobres de defensa i atac per part dels dos bàndols. Per tal de controlar millor el territori els francesos fins i tot aconseguiren fer un pont de barques, aigües amunt de Tortosa, que mariners de la ciutat assetjada intentaren infructuosament destruir.⁸³

El setge arribà a un punt insostenible per als tortosins el dia 10 de juliol, ja que aquell dia el bombardeig sobre la ciutat fou molt intens, dos dies després i de forma sobtada, les tropes franceses, sota el comandament de Marchin, entraren a Tortosa per la porta de Sant Joan o de Sant Francesc, i anaren cap a la Catedral, ja que era el lloc on s'havien refugiat molts habitants i s'havien fet forts alguns soldats defensors de la ciutat. Una vegada obertes les portes de la Seu i retrets els darrers defensors del castell de la Suda, es pactà que serien respectades les persones i tots els edificis religiosos, però una explosió provocada al portal del Temple, que matà prop de 200 francesos, encengué l'ira dels assaltants, que trencaren el pacte. Una de les primeres víctimes de la fúria dels francesos fou el bisbe Joan Baptista Veschi, que patí tantes vexacions que estigueren a punt de causar-li la mort.

Una vegada dominada totalment la ciutat, i segurament en represàlia pel frustrat setge del 1642 i per l'explosió del Temple, el saqueig fou esfereïdor i es donaren diferents casos de morts i violacions de dones. Tots els convents i esglésies de la ciutat foren saquejats.⁸⁴ El mateix conqueridor, el mariscal Schomberg, en una carta adreçada al cardenal Mazarino, afirmava que el botí pres a la ciutat de Tortosa era superior al milió de lliures.⁸⁵ No foren respectats ni esglésies ni monestirs, tradicionals llocs de refugi de persones i béns en moments de dificultats, tal com molt bé descriu una carta adreçada al Consell d'Aragó i tramesa pel bisbe Veschi des del seu exili a Morella: *"No hay lágrimas*

⁸¹ Daniel FERNÁNDEZ. *Anales...*, 159.

⁸² AHCB. Biblioteca. Impresos. Mida 8ena., op. 81. L'opuscle porta per títol: "La prise et le pillage de la ville d'Hildecone, et ce qui s'est n'aguere passé en Catalogne". Paris, 31 de juliol de 1648.

⁸³ Daniel FERNÁNDEZ. *Anales...*, 159.

⁸⁴ *Ibid.*, 164-170

⁸⁵ José SANABRE. *La acción de Francia...*, 416.

*por mas vivas, de sangre, abundantes y continuas que sean, que basten para llorar los atrocísimos delictos y detestabilísimos sacrilegios que diabólicas manos an cometido contra la Magestad divina de Xpo. Nro. Señor sacramentado en el saco de Tortosa. Ni ay lenguas que puedan referir los agravios y offensas horrendas que instrumentos y ministros del mismo infierno en el mismo tiempo del saco, an hecho a las santas imágenes, reliquias de santos, vasos y otras cosas sagradas; profanando y desnudando casi todas las iglesias y sacristías de sus vestimentos y ornamentos eclesiásticos; profanando también y saqueando a todos los conventos de religiosos y dos de religiosas...".*⁸⁶ Com a mostra de domini de la ciutat, els francesos encunyaren unes medalles commemoratives de la presa de Tortosa, amb l'efígie del rei Lluís XIV a l'anvers i una representació de la ciutat presa amb la inscripció "Dertosa Expugnata".⁸⁷ També conservem d'aquesta època tres gravats traçats per Sebastien de Pontault, cavaller de Beaulieu, datats entre els anys 1648 i 1650 que representen en plànol l'assalt de la ciutat pels francesos, una vista (des de l'altra banda del riu) de la façana fluvial de la ciutat, i un plànol amb els murs i portes de la ciutat.⁸⁸

Més d'un mes després de l'assalt de la ciutat, encara restaven pels carrers cadàvers sense sepultar, tal com recull l'acta capitular del dia 11 d'agost de 1648: *"hi ha molts hòmens morts per los carrers de la present ciutat, y ningú cuida de ferlos enterrar, lo que pot danyar molt a la salut"*.⁸⁹

La presa de Tortosa tingué un important ressò a Barcelona, on tenien molt present la "traïció" tortosina de l'any 1640; la notícia, segons demostren els *Dietaris* de la Generalitat, arribà el dia 14 d'aquell mes; en aquest text s'esmenta el saqueig: *"...y fonch entrada ab saco general del que han de dar, com deuem, tots los catalans gràcias infinitas a Déu, Nostre Senyor, per tant bona victòria, lo que passà en lo saco diran las històrias y se'n recordaran molt bé los tortosins, tant quant hi haurà memòria d'ell. Laus Deo"*.⁹⁰ Dies després se celebraren diferents oficis religiosos a Barcelona, organitzats per la Generalitat i el municipi, en acció de gràcies i tres dies d'alimares per commemorar la victòria. Finalment, el dia 11 d'agost d'aquell mateix any es presentà una proposta dels diputats catalans demanant al rei de França que els béns confiscats en la presa de Tortosa als partidaris del govern de Madrid fossin lliurats als catalans *"...que serveixen en la guerra y a aquells que han perdut la hacienda per ocasió de aquella..."*⁹¹ Tot i això, el mes de setembre

⁸⁶ ACA. Consell d'Aragó. Lligall 264, doc. 68.

⁸⁷ ANÒNIM. "Dertosa Expugnata. Una medalla de Tortosa", a *La Veu de la Comarca*, núm. 35 (6 de setembre de 1903) i Michel DENIN. "La Guerra des Segadors et la numismatique française. Etudes et collections" a *Acta Numismàtica*, 16. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics 1986, 120-122.

⁸⁸ Miquel A. BAILA. *La ciutat de Tortosa...*, 373.

⁸⁹ ACTo. Actes Capitulars, 77, s/f.

⁹⁰ DD.AA. *Dietaris...*, Vol. VI, 289.

⁹¹ *Ibid.*, 293.

d'aquell mateix any la mateixa Generalitat fa diferents gestions a favor dels tortosins, a petició del seu Consell municipal.

El domini francès durà aproximadament dos anys i mig, i significà per a Tortosa una època molt difícil, ja que les mateixes autoritats franceses reconeixien dos grans problemes: el perill de revolta per part dels tortosins i la possibilitat d'un intent de reconquesta per part de les tropes de Felip IV. Per conjurar ambdós perills es posaren en pràctica un conjunt de mesures: s'expulsà els membres de l'oligarquia més addictes a Madrid, i es repartiren per poblacions del nord de Catalunya, en territoris sota control francès; bona part de les autoritats eclesiàstiques, inclòs el bisbe, foren expulsades; es desarmà els habitants de la ciutat que restaren després de l'assalt i els obligaren a jurar fidelitat a Lluís XIII, i es prohibiren tota mena de reunions a la Casa de la Ciutat o a les confraries.⁹²

Una vegada controlada la ciutat de Tortosa, la seva situació propera a la frontera sud amb el regne de València, va permetre els soldats francesos saquejar durant els dos anys següents tota la zona del Maestrat, zona molt rica i que fins llavors pràcticament havia estat al marge de la guerra. Aquests saquejos, tal com després comentarem, tindran en el futur molta importància a nivell sanitari.

També es feren importants obres de fortificació a la ciutat. Així, s'acabà d'enderrocar bona part del barri del Garrofer, des del carrer dels Banys fins al Sitjar, ja que es trobava molt afectat pels bombardejos francesos fets durant el setge, cosa que es féu per tal d'aprofitar els materials de construcció de les cases, per reparar de forma apressada tot el conjunt de fortificacions malmeses per l'atac francès.⁹³

Paral·lelament, en aquesta època esclatà una epidèmia de pesta que afectà en primer lloc les zones del centre i del sud del regne de València; així, a la capital valenciana entre els mesos de juliol de 1647 i març de l'any següent, moriren al voltant de 16.000 persones.⁹⁴ Poc després l'epidèmia s'escampà en direcció nord, ja que hi ha notícies de morts de pesta a Ulldecona entre els mesos de novembre de l'any 1648 i el gener de l'any següent.⁹⁵

A principis de l'any 1650, un nombrós grup de soldats francesos i catalans a cavall, sota comandament de Josep d'Ardena, prengueren a l'assalt i saquejaren diferents poblacions de la zona del Maestrat, al nord del Regne de València.⁹⁶ En algunes poblacions d'aquella zona la pesta havia estat molt

92 José SANABRE. *La acción de Francia...*, 419-420.

93 Daniel FERNÁNDEZ. *Anales...*, 173.

94 Mariano PESET, "Introducción", de l'obra de Francisco GAVALDÀ. *Memoria de los sucesos particulares de Valencia y su reino en los años mil seiscientos quarenta y siete y quarenta y ocho, tiempo de peste*. València: Silvestre Esparsa, 1651.

95 Manuel CAMPS i Manuel CAMPS. *La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*. Lleida: Seminari Pere Mata 1985, 334-335.

96 Des de la caiguda de Tortosa i Ulldecona a mans franco-catalanes l'any 1648, les tropes mercenàries d'aquest exèrcit s'havien dedicat sistemàticament a saquejar les poblacions d'aquesta zona, que fins aquell moment s'havia lliurat dels estralls de la guerra. La visita pastoral de l'any 1655, demostra el precari estat en què es troben tant el mobiliari litúrgic com els ornaments sagrats de les parròquies de poblacions com la Jana o Xert, ambdues situades al Maestrat de Montesa, després dels saquejos fets pels

activa els mesos anteriors.⁹⁷ Els soldats en els seus saquejos s'emportaren roba (un tipus d'objecte molt apreciat i un dels principals vehicles transmissors de la pesta) i l'entraren a Tortosa, o bé personalment, o bé mitjançant revenedors francesos que seguien les tropes i compraven als soldats els objectes que aconseguien dels saquejos. Aquest darrer cas sembla que fou el causant de l'arribada de la malaltia a la ciutat si atenem a una carta dels procuradors de Tortosa adreçada als consellers de Barcelona: "*...los soldados de la armada portaren molta roba de Calitg y altres viles que havien estat infectes de mal contagiós, en les quals havem entés que-s torna a remourer; de la roba ha resultat que haventne comprat una gran partida lo patró de una tartana que-s troba en aquest riu que-s nomena Guillem Pigoria, francès, la qual ha carregat de alquitrà y havent aquells y sos mariners comunicat ab una casa de esta ciutat, se han mort en ella quatre persones...*".⁹⁸ Pocs dies després l'epidèmia de pesta s'escampà per la ciutat i durà fins al mes d'agost.

Aviat s'establiren hospitals fora muralles per a atendre els malalts, un per als soldats francesos i un altre al monestir franciscà de Jesús, que el dia 1 de maig arribà a acollir més de 200 malalts. Set frares pagaren amb la seva vida l'ajut donat als empestats.⁹⁹ Durant aquells nou mesos morí molta gent, ja que segons un estudi del metge Vilà Olesa, realitzat a principis del segle XX, a la ciutat de Tortosa durant tot aquell any moriren un total de 1.237 persones.¹⁰⁰ Com a mesura higiènica desesperada, a principis del mes d'abril, el governador francès de la ciutat, monsieur de Launay, obligà els pocs habitants que resten a la ciutat a abandonar-la per tal d'intentar escapar la malaltia: "*...que millor se puga atallar lo mal present y perfumar les cases y netejar la ciutat...*".¹⁰¹ Malgrat el rebuig mostrat per les autoritats municipals¹⁰² i eclesiàstiques,¹⁰³ la mesura es portà a la pràctica i fins al mes de setembre d'aquell any la ciutat sembla que va romandre literalment buida d'habitants, un fet certament insòlit i que s'ha repetit molt poques vegades al llarg de la seva història.

9. LA RECUPERACIÓ CASTELLANA DE LES TERRES DE L'EBRE

franco-catalans. ACTo. Visites Pastorals, 47 (1655), s/f.

⁹⁷ Segons una carta tramesa pels procuradors de Tortosa als consellers de Barcelona amb data de 10 de juliol de 1649, es parla de l'existència de pesta a les poblacions de Cervera, Benicarló i Sant Mateu, i destaca la virulència de l'epidèmia en la primera. AHCB. Consell de Cent. Cartes comunes originals, vol. 83, f.113.

⁹⁸ AHCB. Consell de Cent. Cartes comunes originals, vol. 84, fs.16-16v. Carta del dia 24 de gener de 1650.

⁹⁹ Gerard Marí - Soledat Farnés. "La mortalitat dels religiosos del convent de Jesús de Tortosa, O.F.M. (segles XVI-XIX)", *Actes VII Congrés d'Història de la Medicina Catalana*, Vol. I. Tarragona:1992, 214.

¹⁰⁰ Citat per Jordi NADAL. *Bautismos...*, 63.

¹⁰¹ ACTo. Actes Capitulars, 79, acta del dia 8 de abril de 1650, s/f.

¹⁰² AHCB. Consell de Cent. Cartes comunes originals, vol. 84, fs. 95-96. Carta dels procuradors de Tortosa als consellers de Barcelona datada el dia 3 de abril de 1650.

¹⁰³ ACTo. Actes Capitulars, 79, acta del dia 2 de abril de 1650, s/f.

Durant l'any 1650, la situació bèl·lica a les Terres de l'Ebre començà a mostrar clars símptomes de canvi, ja que el suport, gairebé incondicional, mostrat fins llavors al bàndol de la Generalitat per bona part de les poblacions de la zona començà a esquarterar-se. Ja hem fet esment abans de les contínues queixes expresades per moltes poblacions contra els abusos dels governadors militars francesos a causa de les seves actuacions tan gravoses per als habitants de la zona. Ja a principis d'aquell any, per exemple, els habitants de Bot mataren tres soldats francesos i enviaren els seus caps a les tropes castellanques aquarterades a la zona del Baix Aragó.¹⁰⁴

Durant el mes de maig arriba a les mans del Consell d'Aragó un informe on es descriu la situació de la zona de la Castella com a molt explosiva, ja que una part important dels seus habitants volen passar-se al bàndol de Felip IV, i lliurar, si fos necessari, les fortalises de Flix i Miravet, punts bàsics en el control del riu Ebre.¹⁰⁵ Aquesta situació esclatarà el mes d'agost en què a la zona muntanyosa situada al voltant de Falset es revoltarà i es passarà al bàndol de Felip IV, malgrat que pocs dies després aquelles terres seran recuperades de bell nou pels francesos.¹⁰⁶

Però la situació donarà un nou tomb a principis del mes de setembre quan un exèrcit castellà que havia sortit de Lleida i que comandava el marquès de Mortara, anà de forma sobtada a Flix, on establí un setge que durà fins al dia 25 de setembre de 1650, que fou quan l'odiat governador Santa Coloma capitulà. El virrei francès, el duc de Mercoeur, no el pogué ajudar amb les tropes vingudes des de Barcelona, ja que les poblacions per on passaren les tropes li mostraren clarament la seva hostilitat.

Segurament a causa d'aquesta hostilitat de les poblacions de les actuals comarques de la Terra Alta i Ribera d'Ebre, els soldats francesos com a revenja saquejaren algunes esglésies de la zona, hi prengueren "...los sacraris, custodias, plata y hornamentos de las sacristias de Corbera, de Villalba, de Batea, de Orta, de Bot, del convento de frayles de Orta (...) en Gandesa no se tocó el sacrario ni sacristia, porque el clero con dinero redimió esta desdicha..."¹⁰⁷. Segons testimoni de Gregori Mestre, prevere beneficiat de l'església de Vilalba i rector de Prat de Comte, a més dels estralls patits en les esglésies, els soldats francesos, que ell denomina "*heréticos gavatxs, lluterans enemichs de la fe*", també saquejaren l'església de Prat de Comte el dia 20 de setembre de 1650, i s'emportaren molta roba dels habitants de Bot i Vilalba.¹⁰⁸

104 José SANABRE. *La acción de Francia ...*, 465.

105 ACA. Consell d'Aragó. Lligall 299, doc. 8.

106 José SANABRE. *La acción de Francia...*, 468-469.

107 ACA. Consell d'Aragó. Lligall 302, doc. 48.

108 El testimoni de Gregori Mestre fou transcrit pel canonge O'Callaghan en el volum III dels seus *Anales de Tortosa* (pàgines 167-168), però el canonge data aquests fets el mes de setembre de l'any 1640, quan realment són del 1650. Això ho hem pogut comprovar mitjançant una transcripció feta per mossèn Vicent Albiol, (actual rector de la parròquia de Prat de Comte, al qual agraïm la col·laboració) de la nota del rector Mestre conservada a l'arxiu parroquial d'aquella població, als *Quinque libri*. Part IV (òbits), foli 99v.

Aquesta errada en la transcripció de l'any (no detectada fins ara) portà mossèn Manyà a fer una extensa reflexió sobre la identitat dels "gavatxos" descrits en l'apunt de l'arxiu de Prat de Comte, ja que

Una vegada caiguda la fortalesa de Flix, la següent peça de la maniobra ofensiva de recuperació del territori era Miravet, amb una fortalesa que era clau per al control d'una àmplia zona, incloent-hi la navegació pel riu Ebre. El setge començà a principis del mes d'octubre i una quinzena de dies després havia capitulat, deixant la ciutat de Tortosa totalment desprotegida davant de les tropes de Mortara, després de controlar les seves tropes també el coll de Balaguer, lloc per on passava la via terrestre que unia la capital de l'Ebre amb Barcelona.¹⁰⁹

Després d'això, les autoritats del Principat estaven totalment convençudes que Tortosa seria la següent plaça a caure, i durant el mes de novembre prepararen, amb molts esforços, ajut militar per a la capital de l'Ebre que fou tramés mitjançant un comboi marítim, ja que dubtaven seriosament de les rutes terrestres. Però, els esforços dels francesos no tingueren l'èxit esperat i el dia 4 de desembre Tortosa caigué en mans del marquès de Mortara, dos anys i mig després d'haver estat perduda davant l'escomesa d'Schomberg.¹¹⁰

La presa de Tortosa es va viure de forma molt intensa a Barcelona,¹¹¹ perquè es perdia un punt important que havia costat molts esforços controlar i que marcava l'inici d'una àmplia i efectiva ofensiva de l'exèrcit castellà sobre el Principat. Així, l'any 1652 capitularia Barcelona i la guerra s'allunyaria de les Terres de l'Ebre.

10. LA FI DE LA GUERRA. LA POSTGUERRA

Però l'allunyament de les Terres de l'Ebre de les operacions militars, amb la conquesta castellana del territori, no suposà que es tornés automàticament a la situació prèvia al conflicte, ja que les conseqüències de la guerra es mantingueren durant un llarg període de temps.

Dos són potser els aspectes més importants que ens demostren que la postguerra durà bastants anys. Un és la presència destacada d'efectius militars a gairebé totes les poblacions de la zona, a càrrec dels habitants, i lligats a l'anterior element, l'endeutament crònic (i creixent) que pateixen les hisendes municipals.

- a) Pel que fa als allotjaments militars, continuaren pesant sobre els habitants de moltes poblacions de les Terres de l'Ebre durant bastants anys ja que, per exemple, un memorial adreçat per les autoritats de Catalunya al Consell d'Aragó i datat el mes d'abril de l'any 1656, descriu la important presència de soldats en moltes poblacions del Principat. Per conèixer la situació a les Terres de l'Ebre, molt allunyades de la zona pirinenca on encara hi havia lluites contra els francesos, podem transcriure, per exemple la situació de dues poblacions: "**Amposta**: lo lloc (...) contribueix a sinch soldats de cavall y un alferes y una plaça morta ab vint reals de plata al dia y a més palla, garrofes, oli y no són sino 18 cases y se'n són anades sinch al regne de

O'Callaghan deia que estaven al servei de la Generalitat, mentre que el canonge gandesà ho negava: Joan B. MANYÀ. *Notes...*, 131-136. Finalment, però, la correcció de la data dona la raó (malgrat l'errada de la transcripció de l'any) a O'Callaghan.

¹⁰⁹ José SANABRE. *La acción de Francia...*, 471.

¹¹⁰ *Ibid.*, 471-473.

¹¹¹ DD.AA. *Dietari de l'Antic Consell de Barcelona, volum 15* (desembre 1649-octubre 1652), 78.

València...” o **“Tivenys: lo lloch (...) contribueix cada dia a Don Joan de Bastillos, vint sous y a un capità reformat, que may lo han vist, una lliura, dos sous y sis diners; a una alferes reformat vuyt sous y a vuyt soldats cinch sous cadascú...”. Altres poblacions descriuen situacions semblants a aquestes: absentisme dels soldats als quals paguen, lliurament obligatori de menjar, llenya o bastiments, demandes continuades i abusives de diners, etc...¹¹²**

- b) En el cas de les hisendes municipals, els comptes (després dels estralls de la guerra i dels abusos dels allotjaments de la postguerra) demostren que estaven senzillament en una situació desesperada. Els exemples que podem aportar, la majoria extrets dels lligalls del Consell d'Aragó, són diversos, però tots responen a una queixa-tipus semblant que es basa en dos elements repetits: en primer lloc, la disminució de la població, i, per tant, dels contribuents (amb casos extrems com Xerta que ha perdut un 75% dels seus habitants d'abans la guerra; Godall, amb una pèrdua del 65% dels seus focs; o Alcanar amb una disminució del 50%).¹¹³ I, en segon lloc, la impossibilitat de tornar dintre d'un termini raonable els deutes contrets abans, durant i després del conflicte, com ara per atendre els allotjaments militars (el cas de Tortosa era paradigmàtic, ja que l'any 1656 devia més de 100.000 lliures només en pensions de censals, sense possibilitat d'atendre'l a curt termini).¹¹⁴ Ambdós elements mouen moltes poblacions a suplicar, via demanda al rei, un ajornament en els pagaments als creditors censalistes, per tal de superar la greu situació econòmica per la qual passen, cosa que fa que alguns dels creditors es neguin a acceptar-ho, com el capítol de la Seu de Tortosa, que addueix consideracions de caire econòmic que podien derivar en el seu cas en problemes per a mantenir correctament les cerimònies de culte que se celebraven a la Catedral.¹¹⁵

11. VALORACIONS FINALS

Una vegada donada una visió general de l'impacte que tingué la Guerra dels Segadors a les Terres de l'Ebre, ha arribat el moment de calibrar-ne l'abast.

En primer lloc, podem observar com excepte la ciutat de Tortosa, controlada fèrriament per l'oligarquia, junt amb la zona sud de la comarca del Montsià (Ulldecona i Alcanar, bàsicament), la resta del territori es decantà clarament pel bàndol de la Generalitat i les institucions catalanes. L'explicació a aquesta situació es diversa: en el cas de les poblacions del Montsià, les seves autoritats es decantaran cap al bàndol de Felip IV per la proximitat geogràfica al Regne de València, que sempre es mantindrà fidel al govern de Madrid. En el cas de Tortosa, que tants rius de tinta ha fet córrer des del mateix moment del conflicte, no pot ser simplista i probablement respon a un cúmul d'elements diversos, entre els quals destacaríem els dos següents:

¹¹² ACA. Consell d'Aragó. Lligall 239.

¹¹³ ACA. Consell d'Aragó. Lligalls 239, 514 i 518.

¹¹⁴ AHCTE. Fons Municipal de Tortosa. Cartulari, 2, f. 181v.

¹¹⁵ ACTo. Calaix Fundacions. Document núm. 2.

- Les motivacions (de tipus econòmic i polític) de l'oligarquia (tant la civil com la religiosa) de la ciutat de Tortosa no corresponien a les mateixes de l'oligarquia barcelonina, la qual apostà per l'enfrontament amb Castella per tal d'aconseguir imposar els seus interessos socials, polítics i econòmics. Per la seva banda, l'oligarquia de Tortosa decidí de donar suport a Felip IV perquè veia en aquest partit més guanys que si ho feia a favor de la Generalitat. Així, per exemple, en el cas del capítol catedralici, les rendes que rebia de la zona valenciana de la Diòcesi o de la vila aragonesa de Calaceit (de la qual era senyor jurisdiccional) eren bàsiques per a la seva economia. Prendre partit per la causa catalana hagués suposat perdre aquestes rendes.
- També hem de tenir present que les classes populars de Tortosa no pensaven de la mateixa manera que l'oligarquia, i els dos exemples més clars d'això els tenim tant en l'activa participació durant la revolta popular de l'estiu de 1640, com en l'intent de cop de mà del mes de desembre de 1642. Tal com hem vist, en ambdós casos les classes dirigents de la ciutat actuaran sense contemplacions i escapçaran de forma gairebé definitiva tota desviació de la seva opció política.

D'altra banda, la resta de qüestions tractades en l'estudi ens demostren, per exemple, el paper estratègic del conjunt del territori de les Terres de l'Ebre, en general, i de les forteses riberenques de Miravet i Flix en particular, el domini de les quals serà bàsic per als dos bàndols durant tota la guerra, cosa que causà lluites aferrissades per controlar-les.

Finalment, també hem calibrat la importància dels allotjaments militars abans, durant i després del conflicte, i com els efectes de les guerres es deixaren sentir durant molt de temps.

Tortosa, maig de 2002